

یهودیت و اسلام:

مرزها، مناسبات و تعامل‌ها*

مجموعه مقالاتی در نکوداشت ویلیم برینر

● ابراهیم موسی پور

کتاب مرزها، روابط و تعامل‌های میان یهودیت و اسلام، بیست و هفتمین اثری است که در ذیل مجموعه مطالعات یهودی انتشارات بریل^۱ در سال ۲۰۰۰ م. در لیدن هلند کلن آلمان و بوستون آمریکا به چاپ رسیده است. پیش از این اثر، در مجموعه مذکور که به سرویراستاری دیوید س. کتز^۲ (دانشگاه تل‌آویب)^۳ و با مشاورت استوارت کوهن^۴ (دانشگاه بر ایلان)^۵، آنتونی ت. گرفت^۶ (دانشگاه پرینستون)، یوزف کاپلان^۷ (دانشگاه اورشلیم) و فرگس میلار^۸ (دانشگاه آکسفورد) تدوین شده، پژوهش‌های مفید و معتبر دیگری منتشر گردیده‌اند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: ارتباطات در عصر پراکندگی یهود پیش از دوران جدید زیر نظر س. مناشه^۹، ۱۹۹۶ م: راه‌های [درباره] یهودیان یمن از ۱۹۰۰ تا ۱۹۵۰ اثر ت. پارفیت^{۱۰}، ۱۹۹۶ م: رابطه میان صهیونیسم و یهودیت [درباره] حلقه رادیکال در بریت شالوم از ۱۹۲۵ تا ۱۹۳۳ م: س. راتز ای^{۱۱}، ۲۰۰۰ م: الگوها و ارتباطات [درباره] ادبیات عرب و تأثیر آن بر فرهنگ قرون وسطای یهود اثر ر. دروری^{۱۲}، ۲۰۰۰ م: و قوم مزوی [درباره] زنان یهودی در فلسطین، سوریه و مصر در قرن شانزدهم میلادی اثر ر. لمنان^{۱۳}، ۲۰۰۰ م.

کتاب مرزها، روابط و تعامل‌های میان یهودیت و اسلام زیر نظر سه تن از استادان و پژوهشگران آمریکایی به چاپ رسیده است که به‌ویژه در حوزه روابط میان یهودیت با اسلام یا فرهنگ عربی فعالند. بنیامین ه. هری دانش‌آموخته دانشگاه کالیفرنیا در ۱۹۸۷، در حال حاضر دانشیار زبان‌شناسی و زبان‌های عبری و عربی در دانشگاه ایمری^{۱۴} آتلانتا و صاحب آثار متعددی درباره روابط یهودی - عربی و نیز زبان‌شناسی و گویش‌شناسی^{۱۵} عربی است.

جان ل. هیس دانش‌آموخته ۱۹۸۴ دانشگاه یوسی ال ای، مربی دانشگاه برکلی و مدرس مباحث عربی و سامی است که در حوزه پژوهش‌های تاریخی زبان شناختی مربوط به خاور نزدیک باستان فعالیت می‌کند. کتاب راهنمای زبان سومری^{۱۶} او به چاپ دوم رسیده است. فرد استرن دانش‌آموخته دانشگاه برکلی در ۱۹۹۳، دانشیار مطالعات یهودی دانشگاه ایالتی سن فرانسیسکو است و درباره تاریخ یهود در دوره اسلامی و نیز فرقه قاریان (از فرق متأخر یهود) تحقیق می‌کند.

نویسندگان و ویراستاران این اثر، آن را به پرفسور ویلیم م. برینر تقدیم کرده‌اند و صفحات ۱۹ تا ۴۳ کتاب نیز به شرح خدمات علمی و فهرستی از آثار وی اختصاص یافته است. در واقع، بنا بر توضیحی که ویراستاران در صفحه یازده (xi)

- Judaism and Islam, Boundaries, Communication, and Interaction, Essay in Honor of William M. Brinner; edited by Benjamin H. Hary, John L. Hayes and Fred Astren; Leiden, Brill, 2000 (43+420pp).

جامعه چگونه شکل گرفته است؟ به عقیده او ناهماهنگی و عدم سازگاری در آگاهی تاریخی و عدم وجود اراده برای پذیرفتن دیدگاه‌های طرف مقابل، مانعی برای روابط بیرونی این دو دین ایجاد کرده است.

در بخش سوم کتاب که شامل شش مقاله است از منظرهای مختلف به تعامل‌های میان یهودیان و مسلمانان در قرون وسطی پرداخته شده است. استفن د. بنین^{۳۱} از دانشگاه ممفیس در مقاله «یهودیان، مسلمانان و مسیحیان در ایتالیای بیزانسی»^{۳۲} با استفاده از وقایع‌نامه آخیماز - مگیلات آخیماز^{۳۳} و بررسی اشخاص و رویدادهای حائز اهمیت، سعی کرده است ماهیت روابط صمیمانه و دوستانه میان بیرونی این سه دین را در ایتالیای عصر بیزانسی روشن کند و نشان دهد که چگونه متونی از این دست می‌تواند به مثابه پلی میان سه جهان‌بینی ظاهراً متفاوت عمل کنند. مارک کوهن^{۳۴} از دانشگاه پرینستون در مقاله «جامعه‌پذیری و مفهوم گالوت در روابط یهودیان و مسلمانان در قرون وسطی»^{۳۵} با عطف

توجه به مسئله جامعه‌پذیری که یکی از ابعاد عملی تعاملات

میان یهودیان و مسلمانان و نیز یهودیان یا مسیحیان

بوده است بر آن است که میان جامعه‌پذیری

بین‌الادیانی یهودیان و مسلمانان قرون

وسطای اسلامی با معاشرت اجتماعی

و روند جامعه‌پذیری یهودیان با

مسیحیان در قرون

وسطای مسیحی،

تفاوت... و تی

ساختاری

کتاب آورده‌اند، سال‌ها پیش دانشگاه کالیفرنیا در برکلی، کنفرانسی بین‌المللی برای تجلیل از پرفسور برینر و خدمات علمی او برگزار کرد که هدف آن عملاً بررسی و بازجست ابعاد مختلف تلاقی دو فرهنگ اسلامی و یهودی هم در قرون وسطی و هم در دوران جدید بود. این بررسی به جنبه‌های گوناگونی چون تاریخ ادبیات، زبان، دین، حقوق و فلسفه ناظر بوده است.

کتاب حاضر متشکل از مقالات و سخنرانی‌هایی است که محققان در بررسی این ابعاد، به پرفسور برینر که خود از پیشگامان پژوهش در موضوع روابط و تماس‌های فرهنگی میان یهودیان و مسلمانان است تقدیم کرده‌اند. برینر که یکی از مؤلفان ویراست دوم دایرةالمعارف اسلام (EI²) است و مدخل‌های «حرفوش»، «ابن غراب»، «ابن حبیب»، «ابن ایاس»، «ابن السدید»، «ابن صصری» و «ابن طولون» را در جلد سوم آن نگاشته، نزدیک به یک صد کتاب و مقاله معتبر در حوزه مورد اشاره تألیف کرده که فهرست آنها را بری رس^{۳۶} (نک ص بیست و نه تا چهل و سه) آورده است. برخی از این پژوهش‌ها عبارت‌اند از: چاپ انتقادی نسخه منحصر به فرد اللؤلؤة المضيئة فی اللؤلؤة الظاهرية اثر ابن صصری و ترجمه آن به انگلیسی با حواشی و تعلیقات مفصل که در ۱۹۶۳ م. در برکلی کالیفرنیا به انجام رسید؛ «اهمیت حرافیش و سلطان‌شان» در ژورنال تاریخ اجتماعی و اقتصادی شرق^{۳۷} «تلاش برای کسب قدرت در دولت ممالیک، ملاحظاتی در باب انتقال قدرت از ممالیک بحری به بُرجی» ارائه شده در بیست و ششمین کنگره بین‌المللی خاورشناسان در ۱۹۷۰ م. «برخی اسناد ایوبی و مملوکی از منابع غیر آرشیوی» در مجله مطالعات شرقی اسرائیل^{۳۸}، ۱۹۷۱ م. «مسیحی‌های قرن نوزدهمی از آذربایجان» ارائه شده در پنجمین کنگره جهانی مطالعات یهودی در اورشلیم، ۱۹۷۲ م. دارالسعادة و دارالعدل در دمشق دوره ممالیک^{۳۹} ۱۹۷۷ م. اسلام و سیاست خارجی^{۴۰} ۱۹۸۲؛ «یک خاورشناسی سنی مصری»^{۴۱} درباره آثار و افکار دکتر عائشه عبدالرحمن که برخلاف انوار سعید (با رویکرد سکولار)، رویکردی سنت محور به اسلام دارد ۱۹۸۳ م. «بت یعور، ذمی؛ یهودیان و مسیحیان تحت حکومت اسلام»^{۴۲} ۱۹۸۵ م. مدخل عبدالحمید بن یحیی بن سعد در ایرائیکلا ج ۱، ص ۱۱۱ - ۱۱۲؛ مدخل «تعبیر دین»^{۴۳} در دایرةالمعارف جهان جدید اسلام، اکسفورد ج ۱، ص ۲۱۸ - ۲۲۱؛ مدخل‌های جنیزه، اسرائیلیات، ادبیات عربیهود، کعب الاحبار، الکسائی، قصه‌های انبیاء، تعلیمی و وهب‌بن منبه در راهنمای ادبیات عرب اکسفورد^{۴۴} ۱۹۹۸ م. مدخل‌های آرارات، انتخاب، هاروت و ماروت، جودی و نوح در دانشنامه قرآن^{۴۵} و انبوهی دیگر از مقالات.

بخش نهم کتاب مرزها، روابط و تعاملات میان یهودیت و اسلام به مقاله یا کوب لسنر^{۴۶} از دانشگاه نورث وسترن اختصاص یافته که به نوعی در حکم مقدمه‌ای بر مجموعه مقالات بعدی کتاب است.

لسنر در این مقاله با عنوان «زمان، تاریخنگاری و آگاهی تاریخی: نظام بازخوردی روابط مسلمانان و یهودیان»^{۴۷} ضمن بررسی اجمالی این روابط، بر آن است تا نشان دهد که آگاهی تاریخی در هر یک از این دو

عربیهود که در اوایل دوره اسلامی پدید آمده‌اند و مقایسه آنها با نوشته‌های جادویی اسلامی در همین دوره، نمونه شاخص دیگری در زمینه تأثیرات متقابل این دو سنت بر یکدیگر ارائه کرده است.

بخش چهارم این کتاب شامل دو مقاله است که از دوران جدید بحث می‌کنند. مایکل لاسکیر^{۳۷} از دانشکده اشکلون دانشگاه بر-ایلان در مقاله «دینن» «دیگری»: یهودیت سفاردی / شرقی و صهیونیسم در نوشته‌های سیاسی و روزنامه‌نگاری معاصر عرب در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ م.^{۳۸} ضمن تلاش برای روشن کردن میزان ضدیهودی یا ضدصهیونیستی بودن این نوشته‌ها بر این نکته قابل تأمل تأکید می‌کند که نویسندگان عرب در حوزه سیاسی مرتبط با مسئله یهودیت و صهیونیسم اصولاً از استفاده از منابع آرشویی غفلت کرده‌اند و همین امر تحقیقات و مطالعاتشان را از لحاظ روش‌شناختی با مسئله‌ای جدی مواجه ساخته است.

به گمان او، نویسندگان عرب در صورت توجه به آگاهی از اطلاعات مندرج در آرشیه‌های یهودی احتمالاً روش معتدل‌تری در برخورد علمی با موضوع پیشه خواهند کرد و امیدوار است که این امر بتواند به مثابه قدمی برای کاهش تنازع میان اعراب و اسرائیل باشد.

در مقاله بعدی از نورمن استیلمن^{۳۹} از دانشگاه اوکلاهما با عنوان «فرانسوی، یهودی یا عرب؟ یهودیان جهان عرب در میان استعمار اروپایی، صهیونیسم، و ملیت‌گرایی عربی»^{۴۰} به مسئله‌ای که به ویژه در رابطه میان یهودیان و مسلمانان مغرب عرصه چالشی جدی شده است می‌پردازد.

در واقع به عقیده او، با سقوط امپراتوری عثمانی، قدرت‌یابی و گسترش قلمرو دول اروپایی، ظهور صهیونیسم و پدیدآمدن ملیت‌گرایی عربی، یهودیان و مسیحیان مغربی دچار بحران هویت شده‌اند. به گمان استیلمن این سه عامل اخیر موجب تضعیف روابط و تعاملاتی شده‌اند که به طور سنتی میان یهودیان و اعراب برقرار بود. روابطی که در نظام اجتماعی اسلام و پیش از سلطه استعمار اروپایی به نحو قابل قبولی تعریف شده و مثمرتر بود.

بخش پنجم کتاب با هفت مقاله به بررسی و مقایسه میان متون مقدس اسلام و یهودیت می‌پردازد. اوا بائر^{۴۱} از دانشگاه تل‌آویب در مقاله اول با عنوان «نخستین تهذیب‌های قرآن و عهدین، ملاحظات مقدماتی»^{۴۲} تورات مذهبی مربوط به قرن دهم م. را که در لنین‌گرا نگرانداری می‌شود، با قرآنی مذهب مربوط به همین دوره مقایسه کرده و مشابهت‌ها و نیز تفاوت‌های شکلی یا مفهومی میان شیوه‌های تهذیب یهودی و اسلامی را بازجسته است. او با نگاهی جامع به اشکال هندسی، اندازه‌ها و طرح‌های این دو اثر ارزشمند به این نتیجه می‌رسد که هم در یهودیت و هم در اسلام، طرح‌های بصری مربوط به مصلی‌ها از آنچه در متون مقدس هر یک از این دو دین آمده مایه گرفته است. در مقاله بعدی با عنوان «قصه یوسف سرور ما: روحانی یا پرهیزکار»^{۴۳}، مارک برنستین^{۴۴} از دانشگاه میشیگان نقطه تماس دو فرهنگ اسلامی و یهودی را در حکایات آنان در باب حضرت یوسف بازجسته است.

او با توضیح وابستگی متقابل دو سنت ادبی عبری و عربی به یکدیگر در این قصه و با ترکیب روش‌های تحلیل ادبی با اسلوب‌های زبان‌شناختی شخصیت یوسف را در قرآن و قصص‌الانبیای دوره اسلامی بررسی می‌کند و نسبت این روایات را که یوسف را «صدیق» می‌خوانند با مأخذ متقدم عبری پژوهش می‌کند. روون فایرستون^{۴۵} از دانشگاه لس‌آنجلس در مقاله بعدی با عنوان «بررسی تطبیقی

و بنیادی وجود دارد. به عقیده کوهن یهودیان در جامعه اسلامی جایگاه تثبیت شده‌ای داشتند و به همین سبب به مراتب بسیار کمتر از یهودیان ساکن در جوامع مسیحی در معرض زجر و آزار قرار می‌گرفتند.

همین امر می‌تواند مبین این واقعیت باشد که یهودیان سرزمین‌های اسلامی حافظه جمعی تاریخی اساساً متفاوتی با یهودیان جوامع مسیحی دارند. دنیل لاسکر^{۳۳} از دانشگاه نعبه در مقاله بعدی این بخش «گفت‌وگوی یهودی - مسیحی در گذار: از ارض شموئیل تا ارض ادم»^{۳۴} از منظر متفاوتی به موضوع نگریسته است. او در این زمینه برخی رساله‌های جنجالی را که در باب محاسن و معایب بعضی ادیان و مدح و ذم آنها نگاشته شده‌اند بررسی کرده و در این مسئله تأمل کرده است که یهودیان در نقدهای خود بر مسیحیان، به انتقادات مسلمانان از مسیحیان تاسی جسته‌اند. او به ویژه نشان می‌دهد که برخی رده‌نویسان یهودی چون یعقوب بن روین^{۳۶} - مؤلف جنگ‌های خاندنگار^{۳۷} (۱۱۷۰ م)؛ و یوسف کیمچی^{۳۸} مؤلف کتاب عهد^{۳۹} (۱۱۷۰ م) به هنگام تألیف آثار ضد مسیحی خود از نقدهایی که علمای مسلمان بر این دین داشتند کاملاً مطلع بوده و از این مباحث سود جسته‌اند. مقاله بعدی این بخش را دیوید مارمز^{۴۰} از دانشگاه تل‌آویب با عنوان «مسئله اقامت زن در قبیله شوهر در اسناد حقوقی یهود در قاهره قرون وسطی»^{۴۱} نگاشته است.

یکی از مسائلی که جامعه یهودی را احیاناً دچار چالش می‌ساخت این بود که بنابر آداب و رسوم تثبیت شده زن یهودی پس از ازدواج باید با خانواده شوهر زندگی می‌کرد. طبیعاً حضور او در خانواده شوهر که گاه شامل تعداد نسبتاً پرشماری از خواهران و برادران مجرد یا متأهل شوهر می‌شد، مشکلات و اختلافاتی پدید می‌آورد که بعضاً موضوع دعاوی حقوقی می‌گردید.

مارمر دو مورد از اسناد حقوقی به جا مانده در اسناد حنیزه قاهره را که به این موضوع مربوط می‌شوند بررسی‌ای موشکافانه کرده و نشان داده است که چگونه عوامل مختلف اجتماعی بر نحوه رسیدگی به این قبیل دعاوی تأثیر می‌گذارند. او این موارد را با موارد مشابه در میان مسلمانان مقایسه کرده و مدعی است که در گذشته یهودیان و مسلمانان در جامعه‌های مشترک زیست مسالمت‌آمیزی داشته‌اند و شقاق و شکافی این چنین که امروزه شاهدیم در میان آنان وجود نداشت.

گرجون د. نیوبای^{۴۲} از دانشگاه ایمری در مقاله خود با عنوان «متن و قلمرو، روابط یهودیان و مسلمانان از ۶۳۲ تا ۷۵۰ م»^{۴۳} بخشی از قصه‌هایی را که در ذیل تفاسیر متون مقدس محفوظ مانده‌اند بررسی کرده است. این قصص، منعکس‌کننده تحولاتی تعیین‌کننده در نگرش‌ها و رویکردهایی هستند که بلافاصله پس از رحلت پیامبر اسلام (ص) حادث شده و در شکل‌گیری خود انگاره‌های یهودیان و مسلمانان و نیز درک و دریافت‌شان از یکدیگر مؤثر واقع شده‌اند. نیوبای با مطالعه روند فرایند روایت و اهمیت یافتن آن در هر دو جامعه اسلامی و یهودی تلاش کرده است تا نشان دهد که چگونه روابط یهودیان و مسلمانان به تعاملی پیچیده و چند سویه در سطحی وسیع منجر گردید.

به عقیده او این امر حاصل تلقی خاص پیروان هر یک از این ادیان از مفهوم رستگاری و نیز پویایی فوق‌العاده‌ای بود که در میان هر دو جامعه جریان داشت. آخرین مقاله این بخش از آن شائول ساکد^{۴۴} از دانشگاه عبری اورشلیم است که در همین مجله^{۴۵} یکی از مهم‌ترین کتاب‌های او معرفی و فهرست مفصلی از آثار وی ارائه گردید. او در مقاله «جلوگویی یهودی در قرون وسطی و رابطه آن با اسلام؛ جنبه‌های نظری و انواع»^{۴۶} با بررسی نوشته‌های جادویی یهودی به عبری یا

قرآن و عهدین، نگاهی نو به باب ۲۲ سفر پیدایش در پرتو سوره ۳۷ [صافات] قرآن»^{۴۶} با رویکردی سنتی مبتنی بر گفتمان اخذ و اقتباس تاریخی، درباره امکان این که در قرآن پارهای مضامین کهن بازمانده از بخش‌های نسبتاً منزوی و دورافتاده خاور نزدیک انعکاس یافته باشند سخن گفته و از این منظر روایت قرآن و عهد عتیق را از قربانی کردن اسحق یا اسماعیل به دست ابراهیم تحلیل کرده است.

او بر آن است که بجاست محققان برخی مندرجات قرآن را از چشم عهد عتیق بازخوانی کنند. ورا مورین^{۴۷} از دانشکده سوارت مور^{۴۸} در مقاله چهارم بخش پنجم تحت عنوان «اسماعیلیات: شرحی فارس‌یهود از بنای کعبه»^{۴۹} تلاش کرده است نفوذ و راهیابی روایات و قصص اسلامی را در برخی متون میدراشی و ادبی یهودی بررسی کند.

او این دسته از روایات را به قیاس اسرائیلیات - که مضامین یهودی راه یافته به ادبیات و نوشته‌های اسلامی‌اند - اسماعیلیات نام نهاده است.

مورین در پایان نتیجه گرفته که سازگاری قصص و روایات دخیل اسلامی در متون یهودی، آنها را برای مخاطبان از هر دو دین خوشایند و قابل قبول ساخته است. برخلاف این دو مقاله اخیرالذکر که متن یا روایتی خاص را مبنای مطالعه تطبیقی خود گرفته‌اند. استفن ریکس^{۵۰} از دانشگاه بریجهم یونگ^{۵۱} در مقاله بعدی این بخش با عنوان «جامه آدم در روایات یهودی، مسیحی و اسلامی» لباسی را که بنا بر پیدایش (۳: ۲۱) خداوند به آدم عطا کرده بود موضوع پژوهش خود قرار داده است. او با اشاره به این مضمون، جامه آدم را به مثابه مخلوقی قدیم، منبع قدرت و نماد مرجعیت و اعتبار، همچنین به عنوان لباس مخصوص روحانی اعظم و نهایتاً لباسی آسمانی مدنظر گرفته است. به عقیده ریکس، جامه آدم در سنت‌های ادبی مختلفه نماد شرافت و منزلت والای آدمی است که از ملکوت هیوط کرده و از سوی دیگر رمزی است از امکان بازگشت او به ملکوت الهی که اصالتاً از آن بهره‌مند بوده است.

سلسون سومخ^{۵۲} از دانشگاه تل‌آویب در مقاله «رد پای تفسیر سعیدیا در ترجمه‌های جدید کتاب مقدس به عربی»^{۵۳} درصدد توضیح این مطلب است که چرا هنوز طرز بیان و سبک ترجمه‌های که سعیدیا گائون در قرن نهم از کتاب مقدس به زبان عربی انجام داده است در ترجمه‌های جدید عربی از کتاب مقدس دیده می‌شود. او با مقایسه شواهد متعددی از این ترجمه‌ها با ترجمه‌های انگلیسی کتاب مقدس (نسخه کینگ جیمز، نسخه پروتستان‌های امریکایی و نسخه یسوعی‌ها) بر آن است که اصولاً سبک ترجمه کتاب مقدس به عربی بر سبک جدید نثر عربی مؤثر بوده است گو اینکه این تأثیر به صورت مستقیم نبوده باشد. از سوی دیگر استیون واسر ستروم^{۵۴} از رید کالج^{۵۵} در مقاله «نوشته‌های مشکوک یهودی و قصص الانبیاء»^{۵۶} با بررسی بخش بلوقیا^{۵۷} از کتاب قصص الانبیاء ثعلبی می‌کوشد تا نشان دهد که ثعلبی به هر روی به متن مکاشفات ابراهیم^{۵۸} - یکی از متون اپوکریفایی یهودی متعلق به دوران معبد دوم که اینک تنها متن اسلاوی آن موجود است - دسترسی داشته است. به عقیده واسرستروم مطالعه تطبیقی چرخه‌ی روایی که هم در اسرائیلیات و هم در اسناد جنبه ملاحظه می‌شود، ارتباط میان نوشته‌های اپوکریفایی یهودی را با برخی متون قصص الانبیایی اسلامی روشن خواهد ساخت.

در بخش ششم کتاب با دومقاله به بررسی مشابهت‌ها و تفاوت‌های دو نظام حقوقی اسلامی و یهودی پرداخته شده است. در مقاله اول با عنوان «[آرا] فقه اسلامی و شریعت یهودی در باب زنان ترک شده از سوی شوهر یا زنانی که

همسرانشان مقفودالامر شده‌اند: ملاحظات بشر دوستانه»^{۵۹} نوشته واردیت ریسپلر - حیم^{۶۰} از دانشگاه حيفا موقعیت زن را در دو نظام حقوقی یهودی و اسلامی مقایسه کرده و به این نتیجه رسیده که زن در نظام حقوقی یهودی جایگاه فروتر و نازل‌تری دارد.

به عقیده او شریعت اسلامی نسبت به کاهش دادن درد و رنج زن ترک شده از سوی شوهر حساسیت بیشتری نشان می‌دهد و در مجموع زن در اسلام آزادتر است و امتیازات بیشتری دارد. سوزان اسپکتورسکی^{۶۱} از کولینز کالج نیویورک در مقاله «زنان اهل کتاب: ازدواج با زنان غیرمسلمان در متون متقدم فقهی»^{۶۲} با در نظر گرفتن فتوای احمدبن حنبل بر این عقیده است که مسئله ازدواج مردان مسلمان با زنان اهل کتاب در فقه صدر اسلام چندان پراهمیت نبوده است.

در بخش هفتم کتاب که به فلسفه و اخلاق اختصاص یافته است، لن گودمن^{۶۳} از دانشگاه وندربیلت^{۶۴} با مقاله «ابن میمون و فلاسفه اسلام: مسئله تجلی»^{۶۵} به بررسی بهره‌گیری ابن‌میمون فیلسوف بزرگ یهودی (متوفی ۱۶۰۱/۱۲۰۴ م) از اندیشه‌های فلاسفه متقدم مسلمان، در مواجهه با مسئله ظهور و تجلی خداوند بر موجودات فانی پرداخته است. در واقع او ضمن مطالعه تأثیرات فلاسفه بزرگ مسلمان از کندی تا ابن طفیل بر اندیشه‌های ابن میمون، نشان می‌دهد که وی به گونه‌ای موفقیت‌آمیز آراء آنها را در زمینه فکر فلسفی مقتبس از ارسطو با تفکرات فلسفی یهودیان تلفیق کرد.

در مقاله بعدی با عنوان «انتقاد از خود در سنت‌های یهودی و اسلامی»^{۶۶} مرحوم حوا لازاروس - یافه^{۶۷} از دانشگاه عبری اورشلیم با بررسی این مفهوم بر آن است تا نشان دهد که چرا این پدیده در اسلام به اندازه یهودیت یا مسیحیت رواج نیافته است؛ منظور او از «انتقاد از خود» به طور کلی نقدی است که شخص از جامعه، حکومت، تاریخ، دین، متون مقدس و ایدئولوژی خودی به عمل می‌آورد. او با مقایسه پدیده انتقاد از خود که در نوشته‌های متأخر عربی - اسلامی ملاحظه می‌شود با تاریخ این پدیده در جهان‌های یهودی و مسیحی، به این نتیجه رسیده است که نحوه روایت قصه‌ها در کتاب مقدس بر خلاف قرآن به گونه‌ای بود که چنین سنتی را در یهودیت و مسیحیت پشتیبانی کند.

از آنجا که به عقیده پدیدآورندگان این اثر، استفاده از اصطلاح فرهنگ اسلامی برای نامیدن فرهنگ جوامع اسلامی موجب نادیده گرفتن فرهنگ اقلیت‌های حاضر در این فرهنگ عظیم می‌شود، در مقالات بخش هشتم این کتاب سعی شده است به نحوی به بازخوانی مفهوم فرهنگ اسلامی پرداخته شود که حضور وجود اقلیت‌های فرهنگی انکار نشود.

فرد استرن در مقاله «رویکرد قاریان به گذشته در دوره میانه اسلامی»^{۶۸} به مواجهه با این دیدگاه برخی محققان دوره جدید می‌پردازد که پیروان فرقه قاریان/قرائیم یهود فاقد احساس تاریخی‌اند. او می‌پذیرد که مفهوم گذشته در نوشته‌های قاریان، دغدغه‌ای اساسی به شمار نمی‌رود و از این رو در جست‌وجوی علت توجه نکردن قاریان به تاریخ به مثابه عنصری هویت‌بخش، نتیجه می‌گیرد که این امر برای سیاست مخالفت آنان با اجبار و ربانی‌گری و نیز هزاره‌گرایی رایج در یهودیت خاخامی است.

فیلیپ میلر^{۶۹} از دانشکده عبری نیویورک در مقاله «تأملی در عوامل خارجی شکل‌گیری هویت (ملی) قاریان کریمه»^{۷۰} جامعه قاریان کریمه را که حکومت تزاری روسیه آن را به عنوان گروهی دینی جدای از یهودیت به رسمیت شناخته بود بررسی کرده است. به عقیده میلر، تمایل قاریان کریمه به نگهداشتن ثروت، و حفظ

اسم در اسلام احتمالاً یهودیان ساکن بئرب بوده‌اند.

بنیامین هری نیز در مقاله «شرح عربیهود مصری - پلی میان دو فرهنگ عربی و عبری»^۱ مشکلات و پیچیدگی‌های متن شرحی مصری (ترجمه‌ای لفظ به لفظ از برخی متون مقدس یهودی به عربیهود) را موضوع مطالعه خود قرار داد. به عقیده هری تحقیق درباره این شرح نه تنها از جنبه مطالعات مربوط به نوشته‌های عربیهود اهمیت دارد، بلکه از لحاظ تاریخ گویش‌های عربی نیز در خور توجه است. همچنین این پژوهش در زمینه نظریه‌های ترجمه و ارتباط میان ترجمه دین و هویت فرهنگی اهمیت شایانی دارد. آخرین مقاله این بخش را با عنوان «آبراهام دانیوس، نمایشنامه‌نویس یهودی قرن نوزدهمی، پلی میان تئاتر یهودیان و مسلمانان»^۲ شومتل مورده^۳ از دانشگاه عبری اورشلیم نگاشته است. او نشان داده است که برخی یهودیان سفاردی که پیشگام تئاتر عربی در شمال آفریقا بوده‌اند، سنت‌های نمایشی ریشه گرفته در یونان باستان را در شهرهای سواحل شرقی مدیترانه که خود تحت تأثیر هلنیسم بودند رواج دادند.

پس از پایان بیست و هشتمین مقاله صفحات ۴۱۷ تا ۴۲۰ کتاب مرزها، روابط و تعاملات میان یهودیت و اسلام به نمایه اختصاص یافته است.

با آن که نمی‌توان ادعا کرد همه مقالات این کتاب در عالی‌ترین سطح قرار دارند باید پذیرفت که هیچ مقاله ضعیفی در این اثر وجود ندارد و ترجمه چنین پژوهش مشترکی که به ویژه بر تعامل‌های دینی و فرهنگی میان اسلام و یهودیت تکیه دارد و راهکارهای تعامل‌های تازه‌تری را جستجو می‌کند به زبان فارسی کاری بایسته است. با این حال شایان توجه است که چون این مقالات در حوزه‌های مختلف و با نثرهای تقریباً متفاوت نگاشته یا به انگلیسی ترجمه شده‌اند، از لحاظ فنی ترجمه آن محتاج کاری گروهی با تخصص‌های متناظر با نویسندگان مقالات است.

پی نوشت‌ها:

* در تنظیم این مقاله از مقدمه کتاب حاضر استفاده شده است.

مالکیتشان بر اراضی و نیز امکان در اختیار داشتن رعایای مسیحی می‌توانند از جمله عوامل خارجی به شمار آید که موجب شدند رهبران جامعه قاریان کریمه خود را از برادران ربانی‌شان جدا ساخته و در نهایت درصدد جستجوی هویت ملی مستقلی برای خود برآیند.

بخش نهم (آخرین بخش) با شش مقاله به زبان، زبان‌شناسی و ادبیات اختصاص یافته است. در مقاله اول این بخش که آن را آرنولد بند^۴ از دانشگاه کالیفرنیا، لس‌آنجلس، تحت عنوان «بازتاب‌های نهضت شبتای زوی در مارمانی ا. ب. یهوشوعه»^۵ نگاشته سخن این است که ا. ب. یهوشوعه در این اثرش بقایای تفکرات طرفداران شبتای زوی^۶ را که در نیمه نخست (قرن نوزدهم م) هنوز در میان یهودیان مدیترانه شرقی ملاحظه می‌شد توجه کرده است. به عقیده آرنولد بند، یهوشوعه این مضامین را برای تقویت طرح نوول خود به کار گرفته است.

در مقاله بعدی با عنوان «ایدئولوژی و واقع‌گرایی در یک رمان کوتاه فلسطینی: بازگشت به حیفا اثر غسان کفانی»^۷، آریل بلوک^۸ از دانشگاه کالیفرنیا، برکلی، با نقد و بررسی روان‌شناسی و نمادگرایی در رمان کفانی (متوفی ۱۹۷۲ م) تأکید می‌کند این رمان بسیار پیچیده‌تر از آن است که بتوان آن را صرفاً از جنبه پیام‌های سیاسی ظاهری آن در نظر گرفت. راس برن^۹ از دانشگاه کرنل در مقاله بعدی با عنوان «چگونه دلم می‌تواند در شرق باشد؟: تعریض‌های بینامتنی در اشعار یهودا هالوی»^{۱۰} اشعار این شاعر بزرگ یهودی اسپانیایی (متوفی ۱۱۴۱ م) را از لحاظ روابط بینامتنی بررسی کرده بر آن است که این روابط به احتمال زیاد آگاهانه و عامدانه پدید آمده‌اند. مقاله چهارم این بخش با عنوان «از اله رحمن تا الرحمن: منشاء یکی از اسماء‌الله»^{۱۱} نوشته مرحوم یوناس گرینفیلد^{۱۲} از دانشگاه عبری اورشلیم است. گرینفیلد با مطالعه درباره این نام خلائوند که در سراسر خاور نزدیک شایع بوده است شواهدی را از سابقه استفاده از این واژه در زبان‌های آرامی، عبری و کتیبه‌های عربستان جنوبی مطرح کرده و در نهایت به این نتیجه رسیده است که منبع مستقیم اقتباس این

1. Brill's Series in Jewish Studies.
2. David S. Katz.
3. Tel Aviv.
4. Stuart Cohen.
5. Bar - Ilan.
6. Anthony T. Grafton.
7. Yosef Kaplan.
8. Fergus Millar.
9. Communication in the Jewish Diaspora. The Pre-Modern world, Menachet, s.(ed)
10. The Road of Redemption. The Jews of the Yemen, 1900- 1950, Parfitt, T.
11. Between Zionism and Judaism. The Radical Circle in Brith Shalom, 1925-33, Ratzabi, s.
12. Models and Contacts. Arabic Litratue and its Impact on Medieval Jewish Culture, Drory, R.

51. Eva Baer
52. Early Bible and Qur'an Illuminations: Preliminary Remarks
53. The Story of Our Master Joseph: The Spiritual or The Righteous
54. Marc S. Bernstein
55. Reuven Firestone
56. Comparative Studies in Bible and Qur'an: A Fresh Look at Genesis 22 in Light of Sura 37
57. Vera B. Moreen
58. Swarthmore couege
59. Is [h] ma'iliyat: A Judeo - Persian Account of the Building of the Ka'ba
60. Stephen D. Ricks
61. Brigham Young
62. The Garment of Adam in Jewish, Muslim and Christian Tradition
63. Sasson Somekh
64. Vestiges of Saadiyah's Tafsir in Modern Arabic Bibles
65. Steven M. Wasserstrom
66. Reed College
67. Jewish Pseudepigrapha and Qisas Al-Anbiya
68. Bulugiyya
69. Apocalypse of Abraham
70. Islamic Law and Jewish Law on Deserted Wives/ Missing Husbands: Humanitarian Considerations
71. Vardit Rispler - Chaim
72. Susan A. Spectorisky
73. Women of the People of the Book: Inter marriage in Early Fiqh Texts
74. Lenn E. Goodman
75. Vanderbilt
76. Maimonides and the Philosophers of Islam: The Problem of Theophany
77. Self - Criticism in Jewish and Islamic Traditions
78. Have Lazarus - Yafeh
79. Karaite Approaches to the Past in Medieval Islam
80. Philip E. Miller
81. A Speculation on External Factors in the Formation of the Crimean Karaite (National) Identity
82. Arnold J. Band
83. Sabbatian Echoes in A.B. Yahoshua's Marmani
84. Shabbetai Zevi
85. Ideology and Realism in a Palestinian Novella: Ghassan| Kanfani's Return to Haifa
86. Ariel A. Bloch
87. Ross Brann
88. "How Can my Heart be in the East" Intertextual Irony in Judah Ha-Levi
89. From 'Lh Rhmn to AL- Rahman: The Source of a Divine Epithet
90. Jonas G. Greenfield
91. Egyption Judeo - Arabic Sharh - Bridging the Cultures of Hebrew and Arabic
92. The Nineteenth - Century Jewish Playwright, Abraham Daninos as a Bridge Between Muslim and Jewish Theater
93. Shmuel Moreh
13. A Separate Peopel, Jewish Women in Palestine, Syria and Egypt in the Sixteenth Century , London, R. Emory.
14. Emory.
15. dialectology
16. Manual of Sumerian
17. Barry Ross
18. Journal of the Economic and Social History of the Orient, 6:2. 190-215, 1963.
19. Israel Oriental Studies, II, 117-143, 1971.
20. in Studies in Memory of Gaston Wiet, (ed, M. Rosen - Ayalon), Jerusalem, 235-247.
21. in the Israel Oriental Studies, X: Religion and Government in the World of Islam, ed. J. L. Kraemer and I. Alon, 158-164.
22. in the Islam, Nationalism and Radicalism in Egypt and the Sudan, ed. G. R. Warburg and U.N. Kupferschmidt, New York, 228-248.
23. in Middle East Review. 18:2.62-64.
24. Gonversion
25. Oxford Companion to Arabic Literature.
26. Encyclopaedia of the Qur'an, vol.1. Leiden
27. Jacob Lassner
28. Time, Historiography and Historical Consciousness: The Dialectic of jewish- Muslims Relations
29. Stephen D. Benin
30. jews, Muslims and Christians in Byzantine Italy
31. Megillat - Ahimaaz
32. Mark Cohen
33. Sociability and the Concept of Galut in Jewish - Muslim Relations in the Middle Ages
34. Daniel Lasker
35. The Jewish- Christian Debate in Transition: from the Land of Ishmael to the Land of Edom
36. Jacob ben Reuben
37. Wars of the Lord
38. Joseph Kimhi
39. Book of the Covenant
40. David Marmer
41. Patrilocal Residence and Jewish Court Documents in Medieval Cairo
42. Gordon D. Newby
43. Text and Territory: Jewish- Muslim Relations 632-750 CE
44. Shaul Shaked
45. نک کتاب ماه دین، سال ۷، ش ۱ (مسلسل ۷۳) آبان ۱۳۸۲، ص ۱۹-۲۷. مقاله باز ایران زردشتی تا اسلام.
46. Medieval Jewish Magic in Relation to Islam, Theoretical Attitudes and Genres
47. Michael M. Laskier
48. Viewing the "Other": Sephardic /Oriental Jewry and Zionism in Contemporary Arab Political and Journalistic Writing in the 1960s and 1970s.
49. Norman A. Stillman||
50. Jews of the Arab world between European Colonialism, Zionism and Arab Nationalism